

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ВОЄННИХ ДІЙ НА СТАН АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Ольга Ходаківська

ORCID ID: 0000-0002-3421-8361

д-р.екон.наук, професор, заступник директора з науково-проектної роботи
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", Україна

Максим Мартинюк

ORCID ID: 0009-0002-8660-2792

канд.екон.наук, докторант
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки", Україна

Повномасштабна війна, яку розв'язала російська федерація, зумовила колосальні втрати національної економіки України та наклала незаперечний негативний відбиток на її аграрний сектор. Так, за даними опитування, проведеного Центром розвитку інновацій спільно з Офісом розвитку підприємництва та експорту, Національним проектом Дія.бізнес та стратегічним агентством Advanter Group, близько 10% підприємств були вимушені повністю зупинити свою господарську діяльність, і майже 22% – вдалися до часткового її призупинення (без тимчасово окупованих територій) [1].

За попередніми оцінками FAO, прямі втрати активів в аграрній галузі лише за перших п'ять місяців війни були в межах 4–6 млрд дол. США [2]. Однак з часом вони лише продовжують зростати. Так, за 16 місяців війни прямі та опосередковані збитки українських аграріїв перевищили 40 млрд дол. США [3], а після підризу Каховської ГЕС та продовження ескалації сягнули \$80,1 млрд дол. США [4]. Підтверджені прямі втрати галузі за згаданий період сягнули 8,7 млрд дол. США. Водночас обсяг непрямих збитків оцінюється у 30,5 млрд дол. США [3]. Загальна потреба коштів на відновлення галузі за експертними оцінками становить 17,5 млрд дол. США [5].

Прямі збитки зумовлені насамперед такими чинниками як: втрата виробничого потенціалу, блокування морських портів, фізичне знищення активів галузі, пошкодження земель, руйнування виробничої інфраструктури та логістичних ланцюгів, проблеми із забезпеченням робочою силою тощо.

Втрата виробничого потенціалу галузі. Наслідком військових дій стало унеможливлення ведення виробництва на прифронтових територіях та в зоні безпосередніх бойових дій. У перші місяці війни спостерігалось масове зниження бізнес-активності. Відбулося пошкодження або повне чи часткове знищення виробничої інфраструктури, зокрема, переробних потужностей, тваринницьких комплексів, господарських будівель і споруд, іригаційного обладнання та інфраструктури судноплавства, зернових елеваторів, овочесховищ, тепличного господарства, поголів'я сільськогосподарських тварин і птиці, багаторічних насаджень і посівів польових культур тощо.

Також слід згадати про руйнування логістичних ланцюгів та безпосереднє викрадення ворогом збіжжя і сільськогосподарської техніки. Порушення логістичних ланцюгів спричинило зниження внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію, зумовивши одночасно зростання цін на засоби виробництва (добрива, засоби захисту

рослин, пально-мастильні матеріали, посівний та садивний матеріал, запчастини тощо), що мало прямий вплив на рівень доходності агропідприємств, який досить часто за таких умов набував від'ємного значення.

До початку повномасштабного вторгнення щорічне зростання ключових показників агросектору оцінювалося у 5–6%. Так, частка сільського господарства у ВВП країни займала близько 10%, а разом із переробною галуззю – 16% [6].

За даними Державної служби статистики України у 2022 році кількість діючих підприємств у галузі сільського, лісового та рибного господарства порівняно до попереднього року зменшилася на 31,4% (з 51,8 тис. до 35,6 тис.).

Найбільше скорочення підприємств зафіксовано у галузі рисівництва – на 73,3% й прядівництва – на 52,4%. Як наслідок, нині в Україні залишилося лише 8 підприємств, що займаються вирощування рису та 10 діючих підприємств з вирощування прядивних культур [7].

Від війни постраждало близько 800 промислових молочних ферм та понад 100 ферм було зруйновано остаточно або суттєво пошкоджено. Унаслідок цього поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах зменшилося на 9%, а виробництво молока скоротилося на 7%.

Стосовно діючих підприємств, то попри те, що вони змогли втриматися на плаву, їх діяльність зазнала суттєвих змін: зменшились обсяги внесення мінеральних добрив, ЗЗР, пально-мастильних матеріалів, що зумовило необхідність скорочення кількості технологічних операцій та потребувало внесення змін до самих технологій.

Блокування морських портів. Досить гостро на стані вітчизняного агросектору позначились обмеження спроможності експортерів через повну втрату портів в Азовському морі та блокаду Чорноморських портів.

Наслідком блокування морських портів стало значне скорочення обсягів експорту аграрної продукції – із 6–7 млн тонн на місяць у довоєнний період до 1,5 млн тонн з початком повномасштабного вторгнення [8].

У довоєнний період Україна входила до найбільших світових постачальників агропродовольства. Зовнішньо-економічна діяльність у сфері агроторгівлі забезпечувала Україні щорічно близько 22 млрд дол. США валютної виручки та становила 41% усього експорту країни [9]. Зокрема їй належала кожна 8 тонна пшениці, кожна 6 тонна кукурудзи та кожна 2 тонна соняшникової олії, реалізовані на зовнішньому ринку. Разом з тим, Україна займала лідируючі позиції з виробництва та експорту меду, горіхів, ріпаку, проса, ячменю, гороху, коріандру, сої, пшеничного борошна, шроту, макухи, концентрату яблучного соку, кукурудзяного крохмалю тощо [10].

Блокування морських портів, окрім втрати зовнішніх ринків збуту, призвело до суттєвого зниження внутрішніх цін на агропродукцію, які опустилися нижче порогового рівня прибутковості.

У досить стислі строки частково вдалося вирішити дану проблему. Зокрема логістичні потоки було переорієнтовано на наземний транспорт: експорт через Польщу та Румунію, що окрім іншого потребувало збільшення потужностей лабораторій задля пришвидшення процесів сертифікації продукції. Згодом відновленню процесів експорту посприяло створення “зернового коридору”. Проте уже в липні 2023 року РФ вийшла із зернової угоди та розпочала нові атаки на експортну інфраструктуру Чорноморського узбережжя та Дунаю, унаслідок яких було значно пошкоджено українські порти, зернові й перевалочні комплекси, портові елеватори, цивільні судна тощо.

Пошкодження земель. Нині офіційно визнано, що близько 5% сільськогосподарських земель країни є пошкодженими. Втрати доступних посівних площ становлять понад 25%, зрошуваних земель – понад 70%, ягідників – близько 25%, садів – 20%.

Непоодинокими є випадки забруднення земель залишками боєприпасів та інших небезпечних речовин. У цьому зв'язку великі масиви земель віднесено до категорії “небезпечних”, що визначає їх як не придатні для ведення господарської діяльності.

За даними першого форуму «Розмінуй Україну», нині 174 тисячі квадратних кілометрів земельних угідь є потенційно замінованими та містять небезпечні речовини. У наслідок розриву мін до ґрунтів потрапляють важкі метали – свинець, кадмій, стронцій, нікель, титан. Це призводить до того, що земельні угіддя стають небезпечними для обробітку, а в деяких випадках – непридатними для подальшого сільськогосподарського використання взагалі. За експертів, на розмінування українських земель потрібно витратити близько 37 млрд доларів США [13].

Втрати активів галузі. Внаслідок бойових дій істотних руйнувань зазнали об'єкти аграрної, складської, транспортної, енергетичної, переробної інфраструктури. Капітальні інвестиції галузі скоротилися на 61% (із 2564 млн дол. США у 2021 р. до 1590 млн дол. США у 2022 р.) [11]. Через фізичне знищення аграрних підприємств і руйнування ферм, розташованих у зоні ведення бойових дій, пошкоджено або зруйновано близько 14% сховищ, водночас 10% сховищ та елеваторів залишилися на тимчасово окупованих територіях. Втрата поголів'я тварин у зоні ведення бойових дій склала близько 30%.

З початком повномасштабної війни значно скоротився ринок сільськогосподарської техніки. Так, за даними ННЦ “Інститут аграрної економіки” у 2022 р. порівняно з 2021 р. ринок машин та обладнання для підготовки й обробки ґрунту скоротився на 35–40%, машин для збирання, обмолоту сільськогосподарських культур на 30–35%, сільськогосподарських тракторів на 45–50%. Докорінних змін зазнала структура сільськогосподарської техніки, у якій переважає частка вживаної та дешевої техніки, а також мінітехніки. Така ситуація обумовлена зменшенням фактичної чисельності діючих підприємств та зниженням їх купівельної спроможності.

Відповідно зменшився імпорту агротехніки. Зокрема, за даними ННЦ “Інститут аграрної економіки” у 2022 р. у порівнянні з попереднім 2021 р. імпорту тракторів скоротився на 45,5%, зернозбиральних комбайнів – 30,5%, техніки для посіву – 34,6%, борін дискових – 45,7%, культиваторів – 39,0%, косарок навісних та причіпних – 27,8% [12].

З початком повномасштабного вторгнення значна кількість осіб працездатного віку були вимушені емігрувати до інших регіонів України, або за межі країни, що суттєво вплинуло на рівень забезпечення агропідприємств робочою силою та життєздатність фермерських господарств загалом. Частина працівників агросектору була мобілізована й бере безпосередню участь у захисті країни від збройної агресії.

Негативний відбиток на умовах господарювання позначився також від перебоїв з електропостачанням. Блекаути, зумовлені масованими ракетними ударами по енергетичній інфраструктурі, упродовж 2022–2023 рр. досить суттєво вплинули на діяльність агроформувань, особливо в частині діяльності малих фермерських господарств, садово-тепличного господарства та тваринницьких ферм. Так, для молочної галузі України вони відбилися втратою молока та молочної продукції, що одночасно супроводжувалося підвищенням собівартості виробництва, оскільки

з'явилася необхідність використання генераторів як альтернативного джерела електроживлення.

Руйнування на Каховській ГЕС. Підлив Каховської греблі призвів до знищення іригаційної мережі, рибгоспів та аквакультури, повного або ж часткового руйнування сховищ, багаторічних посівів, втрати поголів'я великої рогатої худоби, пасік та домашньої птиці. Розмір збитків, завданих агропромисловому сектору від підливу Каховської ГЕС оцінюється у 10,3 млрд дол. США [14].

Внаслідок руйнування дамби без води залишилося 94% зрошувальних систем Херсонської області, 74% – Запорізької та 30% – Дніпровської областей. Великі площі орних земель виявилися замуленими та мають різного роду механічні засмічення. Господарства Херсонської області до війни, переважно на зрошуваних землях, вирощували близько 12% овочевих культур (до 1,2 млн тонн) та 33% баштанних (біля 170 тис. тонн). Без зрошення значні площі сільськогосподарських угідь з часом можуть перетворитися в пустелю.

Таким чином, війна й зумовлені нею воєнні дії завдали суттєвих збитків вітчизняному агросектору, спричинивши серйозні соціальні, економічні та екологічні проблеми для українського сільського господарства, що матиме довгостроковий вплив на розвиток аграрної галузі та сільських територій. Відновлення агропідприємств та зруйнованої інфраструктури потребуватиме великих фінансових вкладень і може розтягнутися у часі на десятки років. Проблеми із збутом вирощеної продукції через блокування експорту і порушення логістичних ланцюгів, на фоні зниження купівельної спроможності населення та скорочення ємності внутрішнього ринку, підвищують економічні ризики та послаблюють інвестиційну активність галузі. Разом з тим, спостерігалось підвищення витрат, понесених на виробництво продукції, зумовлене зростанням оптових й роздрібних цін на мінеральні, органіко-мінеральні, комплексні добрива, ЗЗР, пальне, насіннєвий та садивний матеріал тощо. Проблема посилилася через нестачу виробничих ресурсів: дефіцит пально-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин, запчастин, кормів для сільськогосподарських тварин та свійської птиці, інші засоби виробництва.

Водночас нові виклики та всезростаючі ризики і загрози з якими зіштовхнулися виробники агропродукції в умовах війни потребують швидкого реагування та своєчасної адаптації, що має стати предметом подальших наукових досліджень. У полі зору перспективних наукових досліджень також мають перебувати питання пов'язані з розробленням секторальних концепцій повоєнного відновлення в контексті посилення євроінтеграційних процесів та докорінних структурних реформ у секторі державного управління.

Список використаних джерел:

1. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування в листопаді 2022 року. Режим доступу: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvanna-v-listopadi-2022-roku>
2. Збитки, завдані сільськогосподарському сектору внаслідок війни – FAO, 2022, Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/economic/849293.html>
3. Збитки українських аграріїв через війну перевищили 40 мільярдів доларів. Режим доступу: <https://www.blackseanews.net/read/209077>.
4. Агросектор України втратив від війни \$80,1 млрд. Режим доступу: <https://agropolit.com/news/27650-agrosector-ukrayini-vtrativ-vid-viyni-801-mlrd>
5. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. Режим доступу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf.

6. Lupenko Yu., Khodakivska O., Nechyporenko O., & Shpykuliak O. The state and trends of agricultural development in the structure of the national economy of Ukraine. *Scientific Horizons*, 2022, 25(6), 121-128. https://sciencehorizon.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Horizons_2022_Vol.%2025,%20No.%206-121-128.pdf. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(6\).2022.121-128](https://doi.org/10.48077/scihor.25(6).2022.121-128).
7. Лупенко Ю.О. За перший рік війни кількість діючих сільськогосподарських підприємств зменшилася майже на третину. Режим доступу: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3697-za-pershyy-rik-viyny-kilkist-diyuchykh-silskohospodarskykh-pidpryyemstv-zmenshylasya-mayzhe-na-tretynu-yuriy-lupenko.html>.
8. Негрей М.В., Трофімцева О.В. Аналіз функціонування аграрного сектору України за умов війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Економічна»*, 2022, №102, 49-56. <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-102-06>.
9. Khodakivska O., Kolesnyk T., Samborska O., Shevchuk H., Germaniuk N. Restrictions on grain exports during COVID-19: Features and solutions. *Scientific Horizons*, 2022, 25(9), 117-125. https://sciencehorizon.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Horizons_2022_Vol.%2025,%20No.%209-117-125.pdf. [https://doi.org/10.48077/scihor.25\(9\).2022.117-125](https://doi.org/10.48077/scihor.25(9).2022.117-125).
10. Patyka N., Khodakivska O., Pronko L. et al. Approaches to evaluation of the agriculture competitiveness level: empirical evidence in Ukraine. *Academy of Strategic Management Journal*, 2021, Volume 20, Issue 1. Режим доступу: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/27984.pdf>.
11. Matsybora T. Investment activity in Ukrainian agriculture during the war: New challenges and threats. *Ekonomika APK*, 2023, 30(5), 10-18. https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/APK_305%202023+_Matsybora_10-18.pdf. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202305010>.
12. Навроцький Ярослав. У 2022 році ринок сільськогосподарської техніки в Україні суттєво скоротився – <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3673-u-2022-rotsi-rynok-silskohospodarskoyi-tekhniky-v-ukrayini-suttyevo-skorotyvsya-yaroslav-navrotskyi.html>
13. Екологічна катастрофа в Україні: збитки від війни вже склали понад 56 млрд євро <https://kyivschina24.com/news/ekologichna-katastrofa-v-ukrayini-zbytly-vid-viyny-vzhe-sklaly-ponad-55-mlrd-yevro/>
14. Агросектор України втратив від війни \$80,1 млрд. Режим доступу: <https://agropolit.com/news/27650-agrosector-ukrayini-vtrativ-vid-viyny-801-mlrd>